

ПРИЛОГ ГРАЂИ ЗА ИСТОРИЈУ БИБЛИОТЕКА У СРБИЈИ XIX И XX ВЕКА

I

(1)

Стварање српске државе у XIX веку омогућило је оснивање библиотека у Србији. Скупљање књига је имало извесну своју традицију још из раније, када су манастирске ризнице биле једна „књигохранилишта” српске књиге. И док су то раније углавном били калуђери, сада је то, у измењеним класним и друштвеним условима, грађанска класа Србије која скупља књиге и оснива библиотеке.

Пре појаве организованих библиотека, у Србији се почетком XIX века појављују појединци који се баве прикупљањем књига и оснивањем својих личних библиотека.

Доситеј Обрадовић је имао знатну библиотеку и желео је да она послужи као основ једне народне библиотеке. Он тражи „место књига религиозног карактера, књиге световног садржаја”. „Књиге, браћо моја, књиге, а не звона и прапорце”.¹ Доситејева библиотека пропала је 1813 године, заједно са Првим устанком.

Својим књигољубљем нарочито се истакао игуман манастира Каленића, Нићифор. Он је у току Првог устанка од манастира Каленића створио нов књижевно-преписивачки центар. Био је ревностан читалац и преписивач старих србуља, које је неуморно сабирао са свих страна у Каленић. Погубљен је 1814 године због Хаци-Продавне буне.

Првих деценија XIX века нарочито су значајне три приватне библиотеке: једна у Крагујевцу, где је била престоница државе и две у Шапцу, који је у то време имао услове за напреднији културни живот.

Јоаким Вујић, обилазећи Србију по позиву кнеза Милоша, видео је у његовом конаку у Крагујевцу, библиотеку у којој су се налазиле многе „Философическе, дипломатическе, географическе и историческе књиге”.² У придворној цркви кнеза Милоша у Крагујевцу, подигнутој 1818 године која и данас постоји као стара крагујевачка црква, налазе се и данас у њеној библиотеци књиге које је кнез Милош поклонио 1823 године.

У Шапцу је имао своју библиотеку Јеврем Обреновић, који је био један од најпросвећенијих Србијанаца новог времена. Он је у библиотеци имао књига на немачком језику и књига наших писаца. У Шапцу је имао велику библиотеку шабачки прота и писац Павловић. Књиге су биле највећим делом на српском, а било их је доста и на немачком језику.

Пописивањем књига бавио се и Вук Караџић, који је крајем двадесетих година XIX века пописао 234 србуље у манастиру Никољу.

Прва је основана данашња Народна библиотека 15/27 фебруара 1832 године, у кући Григорија Возаревића, првог српског књижара, првог „књигопродавца” и

¹ Дела Доситеја Обрадовића. Београд, 1911, 103.

² Јоаким Вујић, Путешествије по Србији. Београд, 1901, I, 167.

издавача у Србији. Четрдесетих година прошлог века основане су још две библиотеке и неколико читаоница: Библиотека Друштва Србске словесности (1842) и Библиотека Србског лицеума (1844).³

У Београду је затим основана прва јавна читаоница у Србији, позната под именом „Читалиште београдско”. Она је једна од најстаријих културних установа српских. Свечано је отворена 24 фебруара 1846 године.

„Прва јавна читаоница у Србији основана је . . . у периоду када се у Србији почео нешто брже вршити прелаз из патријархалног и привредно заосталог друштва у модерно капиталистичко друштво”.⁴

Читалиште је основано иницијативом Јелесеја Вукајловића ондашњег секретара Управе вароши Београда. „Читаоница наша поникла је по потреби друштвеној. Њу је изазвало само време”.⁵

За Читалиште су стизали поклони са свих страна, у књигама, сликама итд.

Читалиште се налазило у општинској згради код Саборне цркве, где је била и основна школа. Читалиште је имало доста новина, српских и страних.

1847 године почела су излазити Новине Читалишта београдског. Оне су излазиле од 3 јануара 1847 до 31 децембра 1848 године. Излазиле су једанпут недељно.

Читалиште је имало своју филијалу, основану 1866 године у кући код Вазнесенске цркве са 118 чланова. 1867 године филијала је укинута због отказа цркве која је тврдила да је кућа, у којој се филијала налазила, њена а не општинска.

Читалиште је имало нарочити значај за Београд, јер сав његов културни живот био је сконцентрисан неко време у њему. У њему су држана и јавна предавања.

„Читалиште београдско било је прва јавна читаоница, али само кратко време и једина”.⁶

У свим већим местима Србије основане су јавне читаонице. У Смедереву, Крагујевцу, Пожаревцу, Шапцу и Неготину, а ускоро и Ваљеву и Карановцу (Ранковићеву). Да би се ове читаонице помогле, штампана су Правила Читалишта београдског у Србским новинама (бр. 43 од 31 маја 1846).

Одмах по оснивању Читалишта установљена је и његова библиотека. Она се формирала из књига које су у виду поклона стизале са свих страна. Ти су поклони били стални извор из којег се библиотека принављала и обнављала. Књига је било на српском, руском, француском и немачком. 1846 године библиотека је имала 615 књига, а крајем 1848 године 2330 књига, 1860 године имала је више од 3000 књига, а тек 1888 имала је 4000 књига.

Први библиотекар био је д-р Милован Спасић. Он је унео изванредан систем. Књиге је поделио према језицима у две групе. У прву групу је ставио књиге на српском и

³ Овим чланком нису обухваћене следеће библиотеке: Народна библиотека, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” и Библиотека Српске академије наука у Београду, које су се развиле из поменутих библиотека.

⁴ Босиљка Јанковић, Читалиште београдско. (Рукопис).

⁵ Србадија, 1881, 286.

⁶ Босиљка Јанковић, Читалиште београдско. (Рукопис).

другим словенским језицима, а у другу групу на страним језицима. Имао је и два каталога.

Библиотека је постојала до почетка Првог светског рата. Књиге из ове библиотеке као и сву архиву друштва пренео је д-р Војислав Рашић у дом Друштва св. Саве. После Другог светског рата архива Читалишта предата је Друштвеној архиви у Београду, а књиге Народној библиотеци у Београду.

Уз Читалиште је постојао и музеј, а постојала је и нумизматичка збирка. Читалиште је служило и као позајмни кредитни завод.

Читалиште у Неготину. Читалиште у Неготину основано је одлуком грађана на скупу који је одржан 22 септембра 1846. Иницијативу је дао тадашњи окружни начелник Јеврем Гавриловић. Отварање Читалишта било је 31 октобра исте године. Неготин је у то време био важно трговачко и извозно место у усточној Србији. Управу Читалишта сачињавали су директор и „књиговодителј који ће у исто време архивар бит и казначеј (благајник)”.⁷ Читаоница је одмах отпочела рад по свом оснивању, а управа је ступила у везу са „Славним читалиштем београдским”.⁸

Читалиште је постојало до шездесетих година прошлог века. Имало је знатну библиотеку која је вероватно припала гимназији. Библиотека је имала старе и ретке књиге, и ту гимназијску библиотеку Бугари су спалили за време окупације у току Првог светског рата. Читалиште је имало велики значај за културно-просветно уздизање Неготина и Крајине.

Шабачко читалиште. Благодареви свом економском напретку, Шабац је имао повољне услове за развитаку културног живота. У Шапцу је основана прва јавна библиотека 1847 године „на иницијативу наставника шабачке гимназије”.⁹ Она је отворена 29 септембра те исте године. „Шабачко читалиште постаје жариште тада напредних буржоаских демократских идеја и школа за преваспитавање шабачког грађанског сталежа који се тада рађао”.¹⁰ Седамдесетих година прошлог века Шабачко читалиште претворило се у Шабачку читаоницу.

1903 године Шабачка читаоница улази у нов период. Њена акција на народном просвећивању је плодна и траје до Првог светског рата када престаје рад ове установе која се у то време звала „Читаоница шабачке трговачке омладине”. За време Првог светског рата уништени су зграда, инвентар и књиге.

Велики културни радник Подриња Живорад Поповић, професор, оживљује рад читаонице 1928 године под називом „Шабачка народна књижница и читаоница”. Читаоница постаје упориште напредних идеја. Шестојануарски режим прави велике сметње: забрањује се грађанима да посећују ову читаоницу, забрањују се њене

⁷ Како је у Неготину основано „Читалиште”. Политика, 13, I, 1952.

⁸ Исто ко и под 7.

⁹ С. Радојчић: Шабачка библиотека и читаоница „Жика Поповић” прославља сто пет година свог просветног деловања. Политика, 28. V. 1952.

¹⁰ Миодраг Трифуновић: Сто година рада Народне библиотеке у Шапцу. Библиотекар, I (1948), стр. 61.

приредбе и друге манифестације; и поред тога читаоница постаје „зборно место свих напредних људи”.¹¹

Читаоница је имала 1928 године 54 члана и неколико стотина књига, 1931 број повећао се на 282 и 6000 књига. На иницијативу професора Поповића, 1938 основан је „Подрински савез народних књижница и читаоница”. Читаонице се отварају у Крупњу, Љубовији, Владимирцима, Лешници и другим селима Подриња. Пред сам овај рат, 1941 године, број чланова је износио 505, а инвентарски број књига и часописа износио је 21.765. Библиотека је примила 138 листова и часописа, од којих су 45 били на страним језицима. „У релативно кратком времену на територији читавог Подриња основне су 92 сеоске књижнице и 58 читаоница”.¹²

Немци су за време Другог светског рата уништили трећину књига ове библиотеке, тако да је после рата остало само 14.263 књиге. Народне власти помогле су те је Библиотека набавила 21.927 књига од којих је подељено селима 19.892 књиге. Свако село у Подрињском срезу добило је по једну малу комплетну књижницу од 70—100 књига. Тако је основано 216 нових књижница. По 150—200 књига подељено је среским местима. Књижница сада има укупно 242.

Библиотека данс има 40.000 књига и 3.000 сталних чланова, а има и пионирско одељење. Међу књигама се налази златан број старих и ретких издања и већина послератних издања. Кроз библиотеку дневно прође око 200 особа. Данас носи назив: „Народна библиотека и читаоница Жика Поповић у Шапцу”.

Читалиште крагујевско. Основано је 1847 заслугом ондашњег окружног начелника Јовице Николајевића. „Неколико вредних грађана основали су друштво, које ће им пружити могућност да читају листове и књиге и да се у њему духовно образују”.

¹³ Друштво се издржавало поклонима и улозима који су се кретали од 48 гроша чаршиских па до 240, колико је свој улог плаћао из Београда све до краја 1872 мајор Миша Анастасојевић, чувени богаташ. Читалиште је радило све до 1851 године, када је, --- не зна се због чега, --- обуставило свој рад. Три године касније, 1854, обновљено је, при чему главну улогу има Јосиф Веселић, професор гимназије. Прва главна скупштина одржана је 19 децембра исте године. Тада су примљена Правила друштва и изабрана Управа. За библиотекара је изабран Павле Радовановић. Књига је било свега 57. Све важније листове, не само наше него и хрватске и бугарске и многе стране, добивало је Читалиште.

Ученици VI и VII разреда гимназије могли су да посећују Читалиште. 27 септембра 1882 било им је одређено нарочито време када су могли да долазе у Читаоницу.

Читалиште је покретало много културне и хумане послове. Шездесетих година Читалиште је, у духу омладинских идеја, приређивало забаве под именом „Беседа”. Те су беседе приређиване и у корист херцеговачких и црногорских рањеника и бораца против Турака. Крајем 1871 Читалиште је добило нова правила којима се предвиђа да

¹¹ Исти, стр. 62.

¹² Исти, стр. 62

¹³ Милен М. Николић: Крагујевачка гимназија 1833---1933. Крагујевац, 1934, 258.

његови чланови држе јавна предавања. Та правила дуго нису била потврђена од власти, вероватно због тога да се не би шириле идеје Светозара Марковића. Јавна предавања су почела да се држе тек 1879 године; држали су их углавном професори гимназије.

Читалиште је постојало до почетка године 1888. Партиске борбе су стално ометале његов рад. Шездесетих година Друштво је било у рукама либерала, седамдесетих година у Управи Друштва било је присталица Светозара Марковића, а осамдесетих година Управа читалишта је у рукама радикала. 1886 и 1887 Читалиште је у сталном опадању. 1886 у Читалиште се уписало само 31 члан, те је 1888 престало да постоји.

Пожаревачко читалиште. Основано је 1847 год. Међу члановима Читалишта било је чиновника, трговаца, занатлија. Било је чланова који нису уредно плаћали чланарину, те их је Читалиште тужило суду. Како Читалиште за то време материјално није добро стајало, то се је оно седамдесетих година спојило са Певачким друштвом, и тада се назвало „Певачко-читаоничко друштво”. 1880 год. Било је изабран књижничар. У то доба Читалиште је примало 22 домаћа листа и часописа и неколико страних. 1885 г. Читалиште је већ било одвојено од Певачког друштва. Своје материјалне прилике било је знатно поправило, јер је давало новац под интерес појединим трговцима. За време окупације у току Првог светског рата, Читалиште је изгубило сву своју велику књижницу.

1919 год. обновљена је читаоница и књижница. Управа је помагала читаонице које су основане по селима. Управа читаонице је 1926 г. основала Народни универзитет. 1939 г. било је 202 члана читаонице. Највећи број чланова чинили су чиновници и пензионери. Књижница је имала 2.462 дела са око 5.000 свезака. После Другог светског рата књижница је обновљена. 1949 г. књижница је имала 2.136 чланова. Број прочитаних књига те године износи 37.562. Књижни фонд износио је 1 јануара 1950 г. 21.000 књига. Данас активно ради под именом Градска народна библиотека у Пожаревцу.

Читалиште у Ужицу. Основано је 6 августа 1856 г. Читалиште је имало око 200 књига. Управу Читалишта чинили су: окружни протојереј, члан окружног суда и један „правдослов“.

Средином XIX века у Србији је акција за оснивање читаоница и књижница била узела шире размере, како би се просвећивање народно повећало. И чланови Друштва српске словесности залагали су се са своје стране да се помогне оснивање читалишта. Тако напр. Димитрије Матић сматра да је време да се оснивају читалишта и да их треба одмах завести. Он предлаже да Друштво српске словесности одреди комисију чији би задатак био да из литературе српске изабере оне књиге које би биле најкорисније за „прост народ”. Предлаже да општина путем приреза прибави финансиска средства. Слично је гледишта био и други члан Друштва српске словесности, А. Николић.^{1413a}

Како је то био период усрпавранитељског режима када се српска буржоазија јавља као носилац напретка, то је акција за просвећивање народно путем читалишта и

^{1413a} Гласник Друштва Српске словесности, 1851, 30—40, 41—47.

библиотека обухватила и органе државне власти. Тако напр. Министарство просвете шаље 28 јануара 1860 године свима окружним начелствима рукопис следеће садржине:

„Установе као што су читалишта потпомажу књижевност, распрострају образовање и развитак у народу, подржавају друштвеност и многе ползе приносе и појединима и општости. — За то попечитељство просвете желећи да се та заведења у нашем отечеству умноже, а где постоје да се одрже и утврде, препоручују овим расписом начелству, да се оно сада и доцније сваком указаном приликом живо постара, да својом живошћу и саветном толико пружи, да се у окружном месту ако га нема заведе, ако такво већ постоји да му се иде на руку да може опстати и од ползе бити. Попечитељство просвете нада се да ће начелство очекивању његовом и у овом смотрењу одговорити. Начелство неће пропустити у своје време јавити овом попечитељству, када је и колико могло ову препоруку извршити. Ако пак читалиште у тамној вароши постоји, нека јави у каквом се стању налази.”¹⁵

Из извештаја који су стигли на овај распис, види се да је у Србији било свега 7 читаоница, и то једна у Београду, а 6 у окружним варошима. Не узимајући у обзир Беорад, те су се читаонице, односно читалишта, налазили у следећим варошима: Књажевцу, Шапцу, Крагујевцу, Пожаревцу, Горњем Милановцу и Чачку.

По свему судећи ове читаонице нису показале неки велики успех, јер осам година касније, Министарство просвете и црквених послова 7 децембра 1868 издаје распис којим се поново скреће пажња начелницима на настану око оснивања читаоница и да се оне сместе у школе. Читаонице су се сада отварале не само по варошима него и по неким већим селима. У 12 округа 1869 године било је 27 читаоница и то: у Округу алексиначком 2, у Округу београдском 5, у Округу ваљевском 1, у Округу јагодинском 1, у Округу крушевачком 2, у Округу подринском 2, у Округу рудничком 1, у Округу смедеревском 2, у Округу ћуприском 3, у Округу ужичком 5, у Округу црноречком 2, у Округу чачанском 1. Једна читаоница долазила је на 27.558 становника.

Ресавска библиотека. Ова стара библиотека, основана 3 априла 1868 год. у Свилајнцу као „Читаоница омладине ресавске” и данас постоји и активно ради. Она се током времена развила у „Ресавску библиотеку у Свилајнцу”. Библиотека је била културно-просветни центар тога краја, за оно време. Примала је све ондашње дневне и недељне листове и месечне часописе.

1872 године читаоница је издавала свој лист који се звао „Ресавски гласоноша”. Лист је уређивао свилајначки свештеник Јован Шапић, пореклом Далматинац. Лист је штампан у Панчеву и после десет бројева престао је да излази.

После Српско-турског рата 1876-78 читаоница је набавила велики број рукописних дела, слика, 139 писама кнеза Милоша војводама ресавским из Другог устанка, требник попа Станише из Црквенца, савременика Стевана Синђелића, на чијим су корицама били исписани драгоцени подаци из Другог устанка.

1905 године читаоница мења правила и узима наслов „Библиотека омладине ресавске”. Престаје са примањем дневних политичких листова и сва своја средства употребљава на набавку књига и часописа.

¹⁵ Богољуб Јовановић: Читаонице у кнежевини Србији Просветни гласник, 1881, 91---92.

1908 године читаоница има 3.520 књига, те године прославља 40-годишњицу оснивања и непрекидног рада. У оквиру свечаности приређује етнографску, палеонтолошку и хигијенску изложбу.

Од 1910-12 читаоница улаже озбиљне напоре на културном подизању ресавског села. У заједници са Културном лигом она по ресавским селима оснива читаонице, продужне школе, аналфабетске течаје, разна друга друштва, држи разноврсна корисна предавања за народ. 1916 год., за време Првог светског рата, непријатељ је уништио све: књиге, писма, слике, збирке и намештај.

Благодарећи активности културног радника Свилајнца учитеља Драгутина Новаковића, Библиотека је обновљена 1920 године. Библиотека је радила у сали старе општинске зграде, која је раније служила као конак ресавских војвода, све до јануара 1945, када се уселила у своје просторије у Народном дому.

1938 године књижни фонд износи 2.323 књиге. За време окупације пропало је 695 књига и део намештаја. После ослобођења 1945 године оне се поново враћа у своје старе просторије. Највећи број књига Библиотека је имала 1948; књижни фонд је износио тада 3.520 књига; 1945 прочитано је највише књига 4.514; а 1948 имала је 528 чланова. Те године оне је прославила своју осамдесетогодишњицу.

Народна библиотека у Крагујевцу. Основана је 14 јула 1866 од стране Министарства просвете при крагујевачкој гимназији као народна библиотека. 1867 г. Народна библиотека у Београду послала јој је 857 разних дела у 1.415 свезака. У нову библиотеку унете су и књиге из гимназиске библиотеке. У буџету за 1867 годину одређена је нарочита сума у износу од 1.200 пореских гроша за набавку и повез књига библиотеке. Библиотеком је, која је била јавна, управљао по један гимназиски професор, обично професор српског језика, а надзор је водио директор. У буџету је била сума од 600 гроша као награда библиотекарима. Библиотеци се поклањала велика пажња, а нарочито за време директоровања Симе Живковића. Он је сматрао да библиотека треба да има „бар знаменитија дела старих књижевности“.¹⁶ До 1871 године Библиотека је остала у заједници са гимназијом, а те године се одвојила као засебна установа. По једном извештају, те године Библиотека је имала 1.339 дела у 2.390 свезака. Од тих књига било је на српско-хрватском језику 899, на руском 7, на другим словенским језицима 91, на немачком 228, на француском 63, на латинском 34, на грчком 16, на енглеском 6, на талијанском 2 и на мађарском 1.¹⁷ 1873 године Библиотека је имала 1.791 дело у 3.128 књига, имала је затим инвентар, стручни регистар и књигу за реверсе. За наставнике крагујевачке гимназије постојала је посебна књижница за њихово стручно уздизање. Како нису били задовољни њом, они су основали своју читаоницу, уплаћујући месечно улог од 1,50 дин. и куповали педагошке и књижевне листове на разним језицима.

За време Првог светског рата Библиотека је великим делом уништена. Непријатељски војници сз књиге горели и продавали на килограм као стару хартију.

¹⁶ Милен М. Николић: Крагујевачка гимназија 1833----1933. Крагујевац, 1934, 142.

¹⁷ Исти, 142.

После рата Библиотека је поново урађена, а библиотекарски су били углавном професори крагујевачке гимназије. Књижни фонд после рата износио је 15.800 књига.

Данас Библиотека не пасполаже повољним просторијама. Књижевни фонд је подељен у две зграде тј. на два дела. Стари део књижевног фонда, који има око 15.000 књига, налази се у срећивању и он служи за научни рад. Новији део књижевног фонда има око 6.000 књига и он је приступачан читалачкој публици. Дневно прође 25—30 лица. Данас Библиотека има 21.172 књиге и број чланова износи 1.370.

1862 године у Београду је основано Министарско војно, и у њему је основана и књижница. 1876 та је књижница постала саставни део Историског одељења Главног ђенералштаба. После укидања Команде активне војске она је под именом Библиотека Главног ђенералштаба остала као део Историског одељења. 1923 г. Библиотека је пренесена у Наставно одељење Главног ђенералштаба. У његовом саставу налазила се под именом Библиотека Главног ђенералштаба.

За време Првог светског рата Библиотека је била уништена пошто се налазила у граду на Калемегдану. Спасено је нешто мало књига, а један део је пронађен после Првог светског рата. Преуређивање библиотеке вршено је после рата, када је купљен и велики број књига.

Библиотека је имала 3 одељења: рукописно, музејско (за реткости) и одељење за књиге. Библиотека је имала 14.000 дела у 30.000 свезака. Одељак са књигама делио се у 14 струка војне или опште књижевности. Библиотека је имала 14 стручних каталога, затим један главни и један општи азбучни на картонима.

Библиотека је највећим делом пропала за време Другог светског рата.¹⁸

У другој половини XIX века у Србији библиотеке и књижнице су се стално одржавале, иако њихов рад није био увек успешан. Дешавало се да су се поједине библиотеке гасиле одмах по свом оснивању, док су друге издржале и до данас. По једном извештају из год. 1874 види се да је у Кнежевини Србији, поред две у Београду, било 41 читаоница, и то је у Алексинцу, Аранђеловцу, Бајиној Башти, Бољевцу, Брусу, Ваљеву, Голупцу, Вел. Градишту, Жабарима, Зајечару, Злоту, Ивањици, Јагодини, Јасици, Карановцу, Кладову, Кличевцу, Кнежевцу, Кошетини, Крагујевцу, Крушевцу, Лозници, Медвеђи, Горњем и Доњем Милановцу, Неготину, Паланци, Параћину, Пожаревцу, Радујевцу, Рачи, Рготини, Рогачици, Свилајнцу, Смедереву, Туприји, Убу, Ужицу, Чачку, Шапцу.

Један део ових читаоница није се могао дуго одржавати, а неке од њих су и до данас остале.

1873 основана је Библиотека Српског лекарског друштва. Данас има 1.334 књиге и 142 часописа из области медицине.

Затим је 1881 године основана Библиотека Уметничког музеја. Тада је донесен Закон о Народном музеју и Народној библиотеци. Библиотека има око 12.000 књига и 450 часописа из области археологије, нумизматике, епиграфике, музеологије, историје уметности и историје. 1887 основна је Библиотека Астрономске опсерваторије која има

¹⁸ У. Џонић: Библиотека Главног Венералштаба. Ст. Станојевић, Народна енциклопедија, I, 12—13.

1.185 књига и 55 врсти часописа. Деведесетих година прошлог века основано је неколико библиотека које и данас раде. Тако је напр. Библиотека Српског хемиског друштва основана 1887 године; Библиотека Државне архиве, основана 1899, има око 15.000 књига и преко 100 часописа; Библиотека Природњачког музеја Српске земље, основана 1899 године има око 5.248 књига и 208 часописа. Неке библиотеке на Филозофском и Природно-математичком факултету основане су још педесетих и седамдесетих година прошлог века.

И радничка класа Србије крајем деведесетих година прошлог века почела је са организовањем својих библиотека. Ове прве радничке библиотеке постале су пре појаве модерног радничког покрета у Србији. Оне су биле и први центри око којих се скупљао први кадар српског социјалистичког покрета.

У Београду је 1895 године основана прва радничка библиотека у оквиру Радничког друштва које је исте године основано у Београду. У Неготину је 1896 основано радничко друштво са књижницом. Те исте, 1896, основано је у Крагујевцу „Друштво опанчарских радника за умно развиће и братску помоћ“ и својим правилима су утврдили оснивање друштвене књижнице као један од главних задатака Друштва. Међутим, реакционарна влада Владана Ђорђевића, растурајући та прва радничка друштва, растурила је и њихове библиотеке а књиге конфисковала. Стварање радничких библиотека почело је понова са оснивањем модерног радничког покрета. Оснивачи радничког покрета код нас Радован Драговић и Димитрије Туцовић поклањали су нарочиту пажњу идеолошком развоју радничке класе и усановљавању радничких библиотека. „Београдско радничко друштво“, приликом свог оснивања 1901 год., решило је да одмах оснује књижницу. Радничке библиотеке основане су на Убу, у Великом Градишту, Ужицу, Злоту, колевци борских рудара. Радници су се кроз ове библиотеке оспособљивали за оснивање партиских и синдикалних организација.¹⁹

1903 године у Србији је било 25 друштава са радничким библиотекама или радничких библиотека без друштва.

„Са формирањем партије, 1903 године, и насталом фазом стварања радничких синдиката, 1901 године, просветна делатност међу радницима и радничке библиотеке добијају сасвим други, чврсти темељ. Оснивајући своје стручне савезе радници су већ у својим првим синдикалним правилима утврдили и оснивање савезних библиотека као важан задатак савеза.

. . . у Србији је уочи Првог светског рата постојала читава мрежа радничких библиотека. На непуних пет-шест хиљада организованих радика у Србији било је 20 савезних библиотека, око 30 библиотека месних синдикалних већа и преко 20 библиотека у специјалним „социјалистичким читаоницама“ којима су се користили сиромашни сељаци и пољоприврени радници“.²⁰

Све су ове библиотеке, које су добрим делом сачуване у Првом светском рату и периоду старе Југославије, пропале за време окупације у Другом светском рату.

¹⁹ Лаза Стефановић: Нешто о радничким књижницама у Србији. Библиотекар, I, (1949), 239---240.

²⁰ Исти, 239---240.

У првој деценији пред Први светски рат била је знатно оживела акција на народном просвећивању у Србији. На челу те акције био је Живојин Дачић, познати културни и јавни радник Србије пред Први светски рат. Он се нарочито заузимао да би се при земљорадничким задругама оснивале књижнице и читаонице, за које је био израдио пројекат правила по којима се радило у њима.

Значајну улогу при оснивању библиотека одиграла је Културна лига, удружење које је имало за циљ „културно унапређење и морални препород народни“²¹ и која се појавила после анексионе кризе. Централни одбор Културне лиге налазио се на Универзитету, а чланови су му били професори Универзитета. Културна лига помагала је и оснивала библиотеке по варошима и по селима. Израдила је привремена правила за сеоске библиотеке. Своје сараднике Културна лига узимала је из редова просветних радника, професора, учитеља, свештеника. Она је оснивала нове библиотеке или обнављала старе. Основала је око 200 библиотека по варошима, варошицама и селима.

И друга друштва су са своје стране помогла ширење књиге у народу. Тако је Српско пољопривредно друштво 1902 године организовало „путничку библиотеку“ које је бесплатно делила нараду књиге које је оно издало.

За време Првог светског рата уништен је велики број библиотека, мада се не зна тачан њихов број.

Нарочито су страдале библиотеке и књиге у источној Србији, у којој су Бугари вршили окупацију. Они су систематски уништавали библиотеке било спаљивањем, било одношењем у Бугарску. Свака српска књига до које су дошли, била је уништена.

Александар ПОПОВИЋ

²¹ Културна лига, Београд, 1910, стр. 25.